

Шинкаренко І.Р.

кандидат юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.98

ГЕНЕЗИС ФОРМУВАННЯ ТЕОРІЇ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто напрями та проблеми формування сучасної теорії оперативно-розшукової діяльності, здійснено історично-логічний аналіз розвитку теоретичного уявлення про місце теорії оперативно-розшукової діяльності у системі юридичних наук та визначено проблеми та напрями подолання прогалин наукового забезпечення практичної діяльності оперативних підрозділів щодо забезпечення національної безпеки. Визначено, що особливо активно національна наукова школа розробляла проблеми наукознавства у сфері ОРД в останні 10 років, що дозволяє зробити деякі підсумки в реаліях розбудови новітньої системи оперативних підрозділів правоохоронної системи України. Визначено зміст об'єкту та предмету теорії оперативно-розшукової діяльності на різних історичних етапах розвитку українського суспільства. В умовах сьогодення об'єкт теорії оперативно-розшукової діяльності можливо поділити на декілька мегарівнів. В той же час у роботі визначено, що відсутність сучасної парадигми теорії та практики ОРД і як наслідок концепції та доктрини протидії злочинності.

***Ключові слова:** теорія оперативно – розшукової діяльності, об'єкт – предмет теорії оперативно-розшукової діяльності, кримінальна активність, приватні теорії, наукові концепції системи ОРД.*

Постановка проблеми. Формування теорії оперативно-розшукової діяльності тривало близько 100 років. У дожовтневий період в Росії та Україні здійснювалася розробка основ розкриття та розслідування злочинів, причому в наукових працях не розділялися методи кримінального розшуку та збору доказів. Особливо активно національна наукова школа розробляла проблеми наукознавства у сфері ОРД в останні 10 років, що дозволяє зробити деякі підсумки в реаліях розбудови новітньої системи оперативних підрозділів правоохоронної системи України¹.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. До видатних юристів-криміналістів дожовтневого періоду, що займалися проблемами теорії розшуку, слід віднести Є.Ф. Буринського, О.Вайнгарта («Уголовная тактика»), О.Громова («Искусство раскрытия преступлений»),

¹На 1 березня 2016 р. захищено понад 40 дисертаційних досліджень на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, близько 370 дисертаційних досліджень на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук з грифом обмеженого користування зі спеціальності 12.00.09. Всього за всіма юридичними спеціальностями (12.00.07, 12.00.08, 12.00.09, 12.00.12, 21.00.06, 21.07.01, 21.07.04) захищено понад 60 дисертаційних досліджень на здобуття доктора юридичних наук з грифом обмеженого користування

О.О. Квачевського, С.М. Трегубова [1- 2] та ін. Заслугує на увагу здійснена у той період розробка наукових та тактичних основ розшуку (сыска), яка надана у працях І.М. Снігерьова («О сыске») [3].

В перший період існування України у складі СРСР теоретичними розробками у галузі організації і тактики діяльності карного розшуку щодо розкриття злочинів займалися у межах прикладних проблем криміналістики та В.І. Громов, І. Любарський, Г.Ю. Манс, В.П. Мордухай-Болотский, В.М. Натансон, С.М. Потапов, І.М. Якимов та ін. [4 – 10].

На період розпаду єдиного наукового простору СРСР погляди на сутність об'єкта теорії ОРД за весь період становлення її як галузі юридичного науки, починаючи з перших робіт по теорії «розшуку», можливо поділити на декілька груп.

Перша група – як об'єкт дослідження теорії ОРД розглядається злочинність (П.О. Олейник, О.Г. Птіцин, О.І. Алексеев, Г.К. Синилов).

Друга група – як об'єкт дослідження є злочинність та оперативно-розшукова практика (О.О. Квачевський (1908 р.), Д.В. Гребельський, В.Г. Самолов). До цієї групи слід віднести також І.М. Снігерьова (1908 р.), до об'єкта «розшуку» він відносив окрім осіб, причетних до злочину, ще й середовище, в якому він вчиняється, а також виявлення зв'язку їх між собою (*кримінальна активність*). В.І. Філіпенко, В.Ю. Фролов та С.С. Овчинський приділяють значну увагу злочинності та кримінальній активності, не відокремив їх від практики ОРД. Означені науковці можуть бути віднесені до другої групи.

Третя група – як об'єкт пізнання теорії ОРД є розвідувальна діяльність у широкому розумінні (*розвідувальна інформація*) – В.П. Фомічов.

Внаслідок того, що теоретичними проблемами ОРД займалися фактично тільки представники МВС, з'явилася односторонність у визначенні об'єкта ОРД, який розглядався як злочинність та діяльність ОВС у боротьбі з нею. Деякі наукові розробки здійснені представниками ВНЗ та науково-дослідних установ КДБ СРСР у 60-70 роки ХХ століття більш стосувалися розвідувальної та контррозвідувальної діяльності (М.П. Карпушин, В.Н. Горбачов, В.В. Холопов) [10-12].

У останні 20 років означені проблеми у співвідношенні з ОРД розглядалися фахівцями КДБ СРСР та Академії ФСБ Росії: О. Комлев, В. Срошин, П. Коршиков, С.Корнаков, Б.Курашвілі, І.Рижонков, В.Фомічов, С.Дьяков. В останні роки були присвячені публікації науковців інституту національної безпеки Республіки Білорусь В. Пузикова, Ю. Блінова, А. Пивоварчика, В. Бачила, В. Гайдельцова, В. Шемети та ін.

Після розпаду СРСР розвиток теорії ОРД пішов окремо у державах СРСР. У Російській федерації було здійснено низку теоретичних досліджень щодо формування сучасного погляду на сутність теорії оперативно-розшукової діяльності, її об'єкта та предмета (В.І. Єлинський, В.Є. Емінов, Ю.Ф. Кваша, І.О. Клімов, О.Г. Маркушин, В.С. Овчинский, К.В. Сурков, А.Ю Шумілов, Н.П. Яблоков) [13 - 14].

В Україні основний напрямок досліджень був прикладний, однак проблеми розвитку теорії ОРД щодо її об'єкта та предмета здійснено у низці наукових та науково-методичних робіт, практично у всіх докторських дисертаціях (Антонов К.В., Білічак О.А., Біляєв В. О., Василичук В.І., Воронов І.О., Горбачевський В.Я., Грібов М.Л., Долженков О.Ф., Захаров В. П., Кислий А.М., Козаченко І.П., Крутов В.В., Мінченко С.І., Мовчан А.В., Никифорчук Д.Й., Орлов Ю.Ю., Ортинський В.Л., Погорецький М.А., Пчолкін В.Д., Сакал В.М., Саакян М.Б., Сергєєва Д.Б., Серєда Г.П., Сервецький І.В., Снігерьев О.П., Татаров О.Ю., Тарасенко В.Є., Тарасенко Р.В., Топчій В.В., Халілев Р.А., Халімон С.І., Хараберюш І.Ф., Цимбал П.В., Шелухін М.Л., Шендрік В.В. Юхно О.О., Яценко В.А. (12.00.12 - філософія права) та значному про шарку кандидатських робіт, захищених представниками МВС України та інших правоохоронних органів України (практично у 80% від всього обсягу захищених дисертацій розглядаються теоретичні питання, які розширюють коло поглядів на зміст теорії ОРД її парадигми та концепції оперативно-розшукової практики).

В жодній з означених робіт не розглядалися системно проблеми формування сучасної системи теорії ОРД і як наслідок наукове забезпечення оперативно-службової діяльності кримінальної поліції України.

Мета статті – визначення напрямків формування теоретичного уявлення про об'єкт та предмет теорії та визначення пріоритетів у наукових дослідженнях відповідно до генези ОРД.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових праць по криміналістиці показує, що протягом 1920-1930 рр. склалася стійка думка, згідно з якою наукові основи оперативно-розшукової діяльності - це положення криміналістики, що становлять теоретичну основу гласних і негласних заходів органів дізнання і розшуку.

Проте специфіка методів і способів оперативно-розшукової діяльності, її негласні форми, багато в чому не співпадає із слідчою практикою, особливо інститут сприяння громадян оперативно-розшуковим органам. Це визначило необхідність формування оперативно-розшукової діяльності як самостійної наукової галузі, що виокремлена з криміналістики. Формальною датою такого розділу стало створення в 1956 р. кафедри оперативно-розшукової роботи в органах внутрішніх справ у Вищій школі МВС СРСР (Москва), а згодом у Київській вищій школі МВС. З того часу почалося окреме здійснення наукових досліджень по криміналістиці і оперативно-розшукової діяльності. Такий стан поглядів на зміст теорії та практики ОРД був до при кінця 60-х – початку 70 – х років ХХ століття.

Одними з перших надали свій погляд на розуміння об'єкта теорії оперативно-розшукової діяльності О.І. Алексєєв та Г.К. Синилов, визначив його як злочин і все, що з ним пов'язано (1972 р) [16, С. 15]. Аналогічної точки зору дотримувався у той час Д.В. Гребельський [15, С. 14.]. Більш деталізували означений погляд П.А. Олейник та О.Г. Птицин, визначивши загальний об'єкт для прикладних юридичних наук (кримінологія, криміналістика, теорія опера-

тивно-розшукової діяльності). На їх думку, загальним об'єктом досліджень означених наук є злочин, проте, спільність прикладних наук не виключає їх відмінності у конкретних галузях дослідження, спеціальних методах і завданнях. У загальному об'єкті – злочин, кожна наука і наукова галузь знань прикладного характеру вивчає певну сторону, виробляє свою точку зору на загальний об'єкт, що визначається специфічними завданнями [17].

У 1982 році опосередковано підтримував цю думку В.Г. Самойлов у перших своїх роботах, визначивши, що до об'єкта пізнання в ОРД слід віднести обставини, пов'язані з підготовкою злочину, його вчиненням, що виходять за межі кримінального процесу.

Діаметрально протилежну думку виказав В.П. Фомичев (1978), визначив об'єктом теорії ОРД розвідувальну діяльність у широкому розумінні (*розвідувальна інформація - загальний об'єкт ОРД*). Однак, розкриваючи зміст предмета ОРД, він стверджує, що об'єктом безпосереднього впливу є злочинна діяльність окремих осіб, груп осіб та діяльність з підготовки вчинення злочинів.

Значний внесок у розвиток уявлень про сутність об'єкта теорії оперативно-розшукової діяльності зробив професор Д.В. Гребельський, яким при розробці кафедрального курсу «Організація оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ» визначено як об'єкт пізнання - злочинність та боротьба з нею; система органів та апаратів, що здійснюють розкриття злочинів; організація і тактика спеціалізованого управління боротьби зі злочинністю, запобігання і розкриття злочинів оперативно-розшуковими апаратами.

Означена дефініція фактично розвила уявлення О.О. Квачевського про сутність «розшуку», визначивши дуалентність об'єкту ОРД: злочинність та діяльність оперативно-розшукових апаратів у боротьбі з нею.

У подальших наукових дослідженнях було конкретизовано сутність об'єкту теорії ОРД як складної багатоелементної категорії. Так у 1986 році В.Г. Самойлов дійшов висновку, що до об'єкту пізнання ОРД слід віднести злочинність та діяльність оперативних працівників і оперативних апаратів у боротьбі з нею (реалізація думок О.О. Квачевського) [18].

У той же час він підкреслив складність кожного з означених елементів. До об'єкта пізнання ОРД він відносив не всю злочинність, а лише те, що стосується злочинів, яких не можливо запобігти та розкрити гласними методами.

Конкретизуючи цю складову об'єкту пізнання ОРД, він вказував, що необхідно вивчати:

- *злочинність* у тій її частині, знання про яку сприятимуть правильній організації діяльності оперативних апаратів та використанню у боротьбі зі злочинністю спеціальних сил, засобів і методів (дії злочинців з підготовки, вчинення та приховування злочинів, які не можливо виявити гласними методами – оперативно-розшукова характеристика злочинів). Означена думка була розвинута у роботах українських дослідників. Так, на думку Б.І. Бараненка та Е.О. Дідоренка оперативно-розшукова характеристика злочинів є об'єктом теорії оперативно-розшукової діяльності, який можливо назвати приватним

об'єктом [19].;

- *особистість* злочинця, злочинне середовище, особливості спілкування злочинців інші аспекти, що дозволяють визначити закономірності негласних заходів боротьби з замаскованими, таємно вчиненими злочинами. Ця думка фактично підтверджує думку І.М. Якімова, що об'єктом розшукового мистецтва (ОРД) є людина та те, що однією зі складових теорії розшукового мистецтва (ОРД) є знання про особистість сучасного злочинця, злочинної сфери, її звичаїв і злочинних професій [9].

До об'єкту досліджень другої складової об'єкту теорії ОРД В.Г. Самойлов відносив:

- особливості діяльності оперативних працівників та оперативних апаратів з використання негласних сил, засобів та методів (конкретно до окремих видів злочинів) (думка О.О. Квачевського);

- особливості пошукової роботи, спрямованої на отримання первинної інформації про осіб і факти, що становлять оперативний інтерес, для рішення завдань протидії злочинності. Означена думка фактично розкривала не об'єкт загальної теорії ОРД, а тільки те, що стосувалося діяльності ОВС. На наш погляд, завдання сьогодення корегують завдання практичної оперативно-розшукової діяльності та її теорії. По – перше, це охоплення всіх органів, що входять до правоохоронної складової сектору безпеки та уточнення особливостей їх діяльності у забезпеченні національної безпеки та нейтралізації її загроз; по – друге, рішенням завдань протидії злочинності не обмежується вирішення завдань забезпечення національної безпеки. Їх співвідношення можливо визначити як співвідношення «загального» – національна безпека та «часткового» – злочинність. Окрім того до завдань ОРД у відповідності до світових стандартів поліцейської діяльності відноситься забезпечення прав і свобод людини [20]. Тому ми вважаємо, що означені питання повинні входити до об'єкта пізнання теорії ОРД.

У своїй роботі В.Г. Самойлов підтримує думку Д.В. Гребельського (думка 1981 р.), що складовою об'єкта пізнання теорії ОРД повинні бути:

- питання організації ОРД: підбір, спеціалізація негласних сил та оперативних працівників, удосконалення їх професійної майстерності при використанні спеціальних засобів та методів. Означений аспект підтверджує думку науковців дожовтневого періоду щодо спеціалізації та підвищення майстерності працівників «розшукової поліції» [4, С. 12-14.].

- система відносин між особами, апаратами, державними органами, що беруть участь у боротьбі зі злочинністю з використанням ОРД. Означена думка розширила об'єкт теорії ОРД на систему правовідносин, і це було вперше в історії формування наукового уявлення про зміст об'єкта теорії ОРД та легалізувала саму ОРД як державно-правову форму боротьби зі злочинністю, що в подальшому було деталізовано І.П. Козаченком у 90 –х роках ХХ століття [21].

Наступним етапом розвитку теорії оперативно-розшукової діяльності є висновок В.П. Дементьєва щодо входження до об'єкту ОРД – об'єкта, на який спрямована сама оперативно-розшукова діяльність [22]. Він запропону-

вав ввести до означеної категорії кримінально активних осіб та осіб, які володіють або можуть володіти інформацією, що має значення для викриття злочинної діяльності. На думку В.П. Дементьєва, не можливо змішувати «об'єкт конкретних дій» та «об'єкт для кого існує ця діяльність». Таким чином він суперечить існуванню двох об'єктів теорії ОРД: злочинність та сама оперативно-розшукова діяльність.

Ми згодні з думкою науковців, що погляд В.П. Дементьєва є дискусійним, однак він не суперечить концепції існування «двоєдиного об'єкта» теорії оперативно-розшукової діяльності. В той же час означений погляд на сутність об'єкта теорії оперативно-розшукової діяльності був прогресом і сприяв науковим розробкам у галузі «кримінальної активності», у галузі кримінології та виявлення означених осіб оперативно-розшуковими засобами. У подальшому означена думка набула розвитку в дослідженнях українських вчених (О.Ф. Долженков, В.Л. Ортинський) [23; 24]. Фактично підтримав думку В.П. Дементьєва професор Є.В. Токарев у курсі «Організація та діяльність апаратів БРСВ» (1987 р.).

Значним кроком у формуванні системи наукового знання про об'єкт теорії ОРД були погляди В.І. Філіпенко та В.Ю. Фролова, які визначили об'єкт теорії ОРД як складну соціальну категорію, яка відображає різноманітність зовнішніх та внутрішніх умов. Але коли ми більш детально розглянемо їх роботу то побачимо, що фактично загальним об'єктом ОРД є злочинність. До основного недоліку роботи слід віднести розширення кола осіб, що становлять оперативний інтерес, окрім осіб учасників на осіб свідків. Можливо погодитися з цим, якщо це стосується ОРД як роду діяльності, це може привести до порушень прав і свобод людини, якщо відносно свідків будуть здійснені ОРЗ без наявності законних підстав. Але як до об'єкту науки ОРД ми вважаємо, що необхідно вивчати більш розширене коло об'єктів, що дозволить розробити психолого-тактичні алгоритми пошуку можливих джерел інформації та психомоделі їх особистості.

Остаточно у науковий обіг як складову об'єкта теорії ОРД ввів поняття «кримінальна активність» С.С. Овчинський (1986 р.). На його думку, кримінальна активність визначається у солідарності зі злочинцями, їх підтримці, спілкування з представниками злочинного середовища, моральній готовності до участі у скоєнні злочинів, встановленні стійких зв'язків з антисуспільними елементами. У подальшому означені погляди стали основою розробки приватної теорії оперативно-розшукової діяльності – «оперативно-розшукової теорії організованої злочинності» (В.С.Овчинський, В.Е. Емінов, Н.П.Яблоков).

Таким чином Розвиток теорії оперативно – розшукової діяльності можливо поділити на наступні етапи:

1. 50-ті – 60-ті рр. ХХ століття – характеризується виникненням оперативно-розшукової діяльності як галузі наукового знання з визначенням предмета оперативно-розшукової діяльності як сукупності негласних заходів, заснованих на використанні головним чином секретних засобів боротьби із злочинністю. В подальшому в предмет вивчення увійшли закономірності

правових стосунків, що складаються в процесі оперативно-розшукової діяльності. Це розуміння предмета теорії довгий час залишалося переважаючим в науці і зберігає прибічників до теперішнього часу.

У цей період визначальною характеристикою теоретичного розвитку оперативно-розшукової діяльності були зусилля учених виділити цю галузь знання з криміналістичної науки шляхом формування змісту її предмета.

Таким чином науковцями було визначено, що оперативно-розшукову діяльність можливо розглядати:

- як галузь науки, яка є системою знань про закономірності дійсності, має власний предмет дослідження;

- як вид діяльності, яка є не просто сукупністю секретних методів і заходів, а має системний науковий та соціально-обумовлений характер.

Також було теоретично обґрунтовано співвідношення криміналістики і оперативно-розшукової діяльності:

1) криміналістика і оперативно-розшукова діяльність - це дві самостійні галузі науки і практичної діяльності;

2) криміналістика і оперативно-розшукова діяльність мають єдину мету - боротьбу із злочинністю;

3) криміналістика спрямована на пошук, збирання, дослідження, оцінку і використання доказів з метою їх належного застосування в досудовому і судовому провадженні. Оперативно-розшукова діяльність через її методи роботи спрямована на здобуття інформації з метою виявлення, розкриття, припинення і попередження злочинів. Її використання в доказуванні, а також у формуванні доказів під час кримінального провадження;

4) криміналістика і оперативно-розшукова діяльність деякою мірою використовують однакові методи роботи для досягнення своїх цілей, взаємодіючи і використовуючи наукові і практичні досягнення один одного;

5) при розслідуванні злочинів, їх виявленні і розкритті відбувається неодмінна взаємодія криміналістики і оперативно-розшукової діяльності у вигляді спільного планування, пошуку і збирання доказів і іншої інформації, організації діяльності слідчих і оперативних працівників.

2. 70 – ті- 80 – ті рр. ХХ століття – формування парадигми залежності практичної реалізації (тобто оперативно-розшукової практики) від отриманої інформації про об'єкт оперативної уваги та рівня організаційного забезпечення, тоб то оперативно-розшукова діяльність складається з двох органічно пов'язаних між собою частин: пізнавальною, включаючою пошук, збір, аналіз і оцінку відповідної інформації; і діяльною, тобто практичній реалізації отриманої інформації та організаційного забезпечення.

В подальшому ці дослідження доповнилися виділенням в оперативно-розшуковій діяльності і третьої сторони (організаційного забезпечення). Ця концепція згодом матиме вирішальне значення в конструюванні визначень предмета теорії оперативно-розшукової діяльності.

В процесі розробки методологічних проблем теорії оперативно-розшукової діяльності висувається концепція про те, що одним з об'єктів ви-

вчення оперативно-розшукової науки виступає злочинність як соціальне явище (до цього як об'єкт розглядався злочин або їх сукупність). Розвитком цієї концепції стало теоретичне обґрунтування як безпосередній об'єкт теорії оперативно-розшукової діяльності кримінальної активності. Обґрунтовується теза про можливість проведення розвідувальної, пошукової роботи не лише у зв'язку з підготовкою і скоюванням конкретних злочинів. Науковим підґрунтям такого стверження стало відмежування оперативно-розшукової науки від криміналістики та кримінального процесу. Іншою дуже значною подією в розвитку теорії оперативно-розшукової діяльності стала концепція про необхідність розмежування в правовідносинах двох аспектів: процедурному, встановлюючому правові рамки застосування засобів і методів оперативно-розшукової діяльності і регулюючого правовідношення, в яких вона здійснюється; і організаційно-тактичного (перелік відповідних рекомендацій щодо оптимальності та ефективності здійснення оперативно – розшукових заходів).

3. 1990-2012 рр. – обґрунтування та формування концепції про необхідність вивчення теорією оперативно-розшукової діяльності закономірностей віддзеркалення оперативно значущої інформації в довідці і процесу її документування.

Теоретичний розвиток цієї концепції став можливим завдяки використанню на користь оперативно-розшукової науки основних філософських положень про відсутність принципово невідбиваних явищ у об'єктивному світі. Ці властивості віддзеркалення проявляються в тому, що інформація виникає з моменту прояву кримінальної активності і відбивається протягом усього часу її функціонування. Вона виникає неминуче, і сам процес її виникнення носить закономірний характер. Принципова можливість документування оперативно значущих явищ.

Закономірності виникнення оперативно значущої інформації, її виявлення, отримання, перевірки і фіксації є головними в пізнанні предмета теорії оперативно-розшукової діяльності, незалежно від суб'єктивного бажання окремих учених.

Аналіз публікацій того періоду показав, що розгляд предмета науки лише як певної складової об'єктивної реальності явно недостатньо, бо не можна визначити її без звернення до самої системи знання, виявити, яка ж сторона об'єктивної реальності може бути досліджена даною наукою.

Інакше кажучи, предметом науки виступає не просто об'єктивна реальність, а єдність об'єкту, умов і засобів його пізнання, тобто "друга реальність", що створюється наукою. Ця думка фактично підтримана В.А. Яценко у його докторській дисертації. Він вважає, що предметом теорії ОРД є закономірності функціонування видів, форм, методів та засобів ОРД як змістової складової правоохоронної діяльності [25, с.7]. Він на наш погляд дещо звузив поняття предмету теорії оперативно-розшукової діяльності обмеживши змістом методології ОРД. На наш погляд для визначення змісту предмету ОРД як галузі наукового знання, важливу роль грає аналіз науки, проблем, напрямів, шляхів її розвитку.

Узагальнюючи думки науковців того періоду, слід зазначити, що предмет теорії ОРД, розглядався ними з позицій філософії:

по-перше, предметом теорії оперативно-розшукової діяльності виступає сам реально існуючий процес діалектичного взаємовідношення (протидії) держави (в особі оперативних підрозділів) і злочинності як такої, найважливішою стороною якого є відношення оперативно-розшукової практики і кримінальної активності.

По-друге, предметом теорії оперативно-розшукової діяльності в ширшому сенсі є історія зміни наукових уявлень про зміст та спрямованість оперативно-розшукової діяльності, питань про об'єктивний зміст явищ, що вивчається теорією оперативно-розшукової діяльності, тобто про власне предмет даної теорії.

По-третє, предметом теорії оперативно-розшукової діяльності в найширшому сенсі є історія зміни оперативно-розшукових методів підходу і рішення відповідних проблемних оперативно – розшукових та розвідувально пошукових ситуацій, питань про відношення держави (в особі оперативних підрозділів) до злочинності(контроль – вплив - протидія).

4. Після набуття незалежності України здійснювалися наукові дослідження щодо формування новітньої парадигми теорії та практики ОРД. Таким чином, на рубежі 2010 року сформувалася перехідна парадигма оперативно-розшукової діяльності, що визначала формування проактивної моделі оперативно-розшукової діяльності. Загальним підґрунтям моделі був постулат верховенства права та забезпечення безпеки держави та прав і свобод людини завдяки здійсненню негласних пошукових заходів спрямованих на виявлення та розкриття злочинів на основі принципів конспіративності та наступальності в отриманні оперативно-значущої інформації з використанням законів розповсюдження інформації у соціальних системах.

Враховуючи наукові дослідження останніх 25 років на теренах України та СНД, у теорії ОРД панує думка, згідно якої об'єкт теорії оперативно-розшукової діяльності є частина об'єктивної дійсності (явища, процеси, стани, дії), яка пізнається означеною галуззю науки [25]. Він є складною динамічною системою, що постійно змінюється. Об'єкт теорії ОРД можливо поділити на наступні рівні:

Перший – об'єкт метатеорії оперативно-розшукової діяльності:

- взаємозв'язки, взаємодії і відношення усередині таких явищ і процесів як: оперативно-розшукова політика держави та діяльність державних органів щодо формування концепції, доктрини та стратегії протидії злочинності оперативно-розшуковими заходами; кримінальна активність і оперативно-розшукова діяльність, а також між самими цими елементами (О.Ф. Долженков, В.А. Яценко) [23; 25];

- взаємодія людей з матеріальними об'єктами, а також зв'язки між всіма цими елементами;

-методологія здійснення досліджень означених категорій.

Другий рівень – об'єкт складових теорій оперативно-розшукової діяль-

ності: оперативно-розшукова стратегія (О.Ф. Долженков); оперативно-розшукова тактика (А.Ф. Возний, І.О. Воронов, І.П. Козаченко, Д.Й.Никифорчук, М.Б. Саакян, О.П. Снігерьев); оперативно-розшукова методика (К.В. Антонов, О.Ф. Долженков, В.В. Крутов, В.Л. Ортинський); оперативно-розшукова техніка (Ю.Ю. Орлов, І.Ф. Хараберюш):

- діяльність державних та правоохоронних органів щодо реалізації оперативно-розшукової політики (К.В. Антонов, А.М. Волощук, Г.В. Новицький, В.А. Омельчук, Р.А. Халілев, М.Л. Шелухін);

- кримінальна активність осіб, що становлять оперативний інтерес, її віддзеркалення в навколишньому середовищі (у матеріальній обстановці і в свідомості людей) (враховуючи багатосуб'єктність ОРД, означений термін не розкриває повністю багатогранність даного елемента відносно оперативно-розшукового забезпечення об'єктів підвищеної небезпеки, охорони вищих посадових осіб, вирішення завдань національної безпеки);

- інфраструктура злочинності (О.Ф. Долженков);

- діяльність оперативних підрозділів по документуванню злочинної діяльності (В.Я. Горбачевський, О.Є. Користін, Д.Й.Никифорчук, В.Л. Ортинський, П.В. Цимбал):

- діяльність оперативних підрозділів щодо запобігання протиправній діяльності та нейтралізації загроз національній безпеці (Крутов В.В., Р.Р. Кузьмін);

- зв'язки між ними.

Третій рівень – об'єкт приватних теорій ОРД: «конфіденційного співробітництва» (Кислий А.М., В.Є. Тарасенко, С.І. Халімон), «взаємодії оперативних працівників з середовищем, що оточує» (В.В.Топчій), «оперативно-розшукового моніторингу (діагностування) середі функціонування», «про пізнавальну, діяльну та і організаційну сторони ОРД», «про правову основу ОРД», «про оперативно-розшукову інформацію» (В.П. Захаров), «про оперативно-розшукові версії», «оперативного обслуговування», «документування», «вчення про оперативні комбінації і тактичні операції», «про переговори із злочинцями», «про взаємодію органів дізнання і попереднього слідства» (В.В. Топчій), «протидії кримінального середовища при виконанні правоохоронної функції держави», «про оперативно-розшукове забезпечення завдань кримінального судочинства», «про оперативно-розшукову характеристику злочинів» тощо. Означений об'єкт складає:

- діяльність конкретних суб'єктів ОРД щодо вирішень притаманних їм завдань протидії злочинності, забезпечення державної та національної безпеки;

- взаємозв'язок і правовідносини органів, що здійснюють ОРД, оперативних працівників і осіб, що надають конфіденційне сприяння оперативним апаратам, а також осіб, що беруть участь в оперативно-розшуковому процесі;

- діяльність щодо формування системи нормативно-правового регулювання оперативно-розшукової діяльності;

- діяльність оперативних підрозділів сектору безпеки з оперативно-розшукового моніторингу середі функціонування.

Набуття чинності новітнього КПК та відповідних змін до оперативнорозшукового законодавства сприяло:

- зміні орієнтування здійснення ОРД у біг запобіжної діяльності;
- початок формування проактивної моделі ОРД, основний зміст якої полягає у попередженні, виявленні і припиненні злочинів;
- надання права оперативним підрозділам проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні за дорученням слідчого, прокурора в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України;
- зміні переліку прав щодо проведення оперативнорозшукових заходів та порядку їх санкціонування;
- коректуванню завдань оперативної розробки у межах оперативнорозшукових справ;
- визначенню коло суб'єктів, яких забороняється залучати до виконання оперативнорозшукових завдань;
- уточненню порядку відкриття та закриття оперативнорозшукових справ та підстав здійснення ОРД.

5. Окремо формується приватна теорія «Здійснення негласних слідчих (розшукових) дій суб'єктами ОРД».

Висновки. Проведений аналіз законодавства, аналітичних матеріалів правоохоронних органів, думок науковців дозволяє визначити, що сьогодні основними теоретико – прикладними проблемами удосконалення практики ОРД є:

1. Відсутність сучасної парадигми теорії та практики ОРД і як наслідок концепції та доктрини протидії злочинності оперативнорозшуковими заходами.

2. Конкуренція норм щодо визначення мети, завдань, видів принципів, форм і системи заходів ОРД відповідно до новел КПК та обов'язків оперативних підрозділів, вживати необхідних оперативнорозшукових заходів щодо попередження, своєчасного виявлення і припинення злочинів та викриття причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів, здійснювати профілактику правопорушень.

3. Необхідність уточнення розмежування кримінального провадження та роботи за оперативнорозшуковими справами, законодавчого уточнення можливості та процедури використання ОРЗ, що обмежують права і свободи людини.

4. Відсутність імплементації законодавства ЄС щодо чіткого визначення кола та класифікації суб'єктів та об'єктів НСРД. Визначивши хто є їх ініціатором (слідчий, прокурор, слідчий суддя), а хто виконавцем (оперативні підрозділи).

5. Недостатнє теоретичне обґрунтування та законодавче закріплення необхідності та переліку заходів гласного та негласного характеру, що можуть здійснюватися для отримання інформації під час здійснення пошукових заходів з метою визначення негативних чинників оперативної

обстановки та ознак підготовки та злочинної діяльності с визначенням документальних форм отриманих результатів.

6. Відсутність чіткої процедури, що визначає безперервність оперативно – розшукового процесу за формулою: «моніторинг-аналітична оцінка – прогнозування оперативної обстановки – управлінське рішення» - «оперативний пошук – інформація – аналітична оцінка оперативної ситуації – управлінське рішення» - «аналітична інформація – 262н.262ння262ське рішення – оперативна розробка – реалізація» – «оперативно-розшукове забезпечення кримінального провадження – оперативно – розшукове забезпечення судового процесу».

7. Необхідність розмежування прав і обов'язків оперативних підрозділів та слідчих визначивши можливість активного здійснення ОРД у вигляді пошукових заходів у тому числі ОТЗ під час кримінального провадження за справами, що вчинені в умовах не очевидності до встановлення особи злочинця.

На сьогодні фактично спостерігається конфлікт двох парадигм:

Перша – основна мета розкриття злочинів, з можливістю використання негласних ОРД щодо попередження злочинів та супроводження досудового слідства та кримінального судочинства. Вона визначає активну роль оперативних підрозділів щодо здійснення пошуку злочинців та встановлення обставин злочину.

Друга – попередження, виявлення та припинення злочинів, без можливості здійснення активного оперативно-розшукового супроводження кримінального провадження та судового процесу. За означеною концепцією оперативним підрозділам відводиться другорядна роль і фактично руйнується система ОРД.

Реалізація другої парадигми ОРД, сьогодні призвела до розриву безперервного процесу спостереження за криміногенною ситуацією та знешкодження здійснення ОРД за формулою воля – слідство – УВП – воля.

Таким чином основним завданням сьогодення є здійснення досліджень щодо уточнення мети, завдань, змісту ОРД, об'єкта та предмета теорії ОРД, це дозволить сформувати сучасну парадигму теорії та практики ОРД та у майбутньому сформувати концепцію та державну доктрину, політику та стратегію протидії злочинності оперативно-розшуковими заходами.

Бібліографічні посилання

1. *Квачевский А.А.* Об уголовном преследовании, дознании / А.А. Квачевский. – СПб, 1908. – 240 с.
2. *Трегубов С.Н.* Основы уголовной техники / С.Н. Трегубов. – СПб, 1914. – 320 с.
3. *Снигерев И.М.* О сыске: опыт исследования приемов, способов и средств к раскрытию истины происшествий / И.М. Снигерев. – Касимов, 1908. – С. 177 – 221. 44 с./ Антология сыску: [В 14 т.] / Відп. ред.: Ю.І. Римаренко, В.І. Кушерець,. – К.: Знання України, 2005.т. 1: Документи та матеріали з кримінального сыску (1397 – 1918) / Упоряд.: Ю.І. Римаренко, В.М. Чисіков, І.Р. Шинкаренко та ін. – 596 с.
4. *Мордухай-Болотский В.П.* Сборник узаконений для руководства чинов полиции и корпуса жандармов / В.П. Мордухай-Болотский. – С.Пб, 1913. – С. 12-14

5. *Громов В.И.* Дознание и предварительное следствие (теория и техника расследования преступлений) / В.И. Громов. – М., 1925. – 84 с.
6. *Любарский И.* Психология уголовно-розыскной работы / И. Любарский // Адм. Вестник. – 1925.- С. 10-17.
7. *Манс Г.Ю.* Криминалистика как прикладная дисциплина и предмет преподавания / Г.Ю. Манс // Труды профессоров и преподавателей Иркутского государственного университета. – Отд. I. – Вып. 2. – Иркутск, 1921. – С. 34-46.
8. *Натансон В.Н.* Основы техники расследования преступлений в конспективном изложении. Вып.1 / В.Н. Натансон. – Харьков, 1925. – С. 6-7.
9. *Якимов И.Н.* Криминалистика. Уголовная тактика / И.Н. Якимов. – М., 1929. – 128 с.
10. *Карпушин М.П.* Некоторые вопросы использования институтов общей части советского уголовного права в оперативно-следственной практике / М.П. Карпушин. – М. : ВШ КГБ СССР, 1965. – 80 с.
11. *Горбачев В.Н.* Некоторые вопросы взаимодействия следственных и оперативных подразделений органов КГБ по использованию оперативной информации при возбуждении уголовных дел / В.Н. Горбачев // Труды ВШ КГБ СССР. – 1971. – № 3. – С. 194–208.
12. *Холопов В.В.* Основы управления деятельностью контрразведывательных аппаратов органов КГБ: курс лекций / В.В. Холопов. – М. : ВШ КГБ СССР, 1974. –83 с.
13. *Кваша Ю.Ф.* Теория и практика ОРД в системе ИТУ : автореф. дисс. на соискание угной степени наук ступеня доктора юрид. наук: 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Ю.Ф. Кваша. – М., 1995. – 38 с.
14. *Маркушин А.Г.* Теоретические основы ОРД и ее правовое регулирование: монография / А. Г. Маркушин. – Н. Новгород. Нижегородская ВШ МВД РФ, 1992. – 180 с.
15. *Алексеев А.И.* Актуальные проблемы теории оперативно-розыскной деятельности: монография / А.И. Алексеев, Г.К. Синилов. - М., 1983. – 286 с.
16. *Гребельский Д.В.* Теоретические основы и организационно-правовые проблемы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел: монография / Д.В. Гребельский. - М., 1977. – 320 с.
17. *Олейник П.А.* О месте теории ОРД в системе юридических наук / П.А. Олейник, А.Г. Птицин // Актуальные проблемы совершенствования оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел. Материалы конференции. М., 1977, -251 с., С. 53-55.
18. *Самойлов В.Г.* О предмете и методе теории оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел / В.Г. Самойлов// Совершенствование организации и тактики оперативной работы ОВД. – Омск: Омская ВШ МВД СССР, 1984. – С. 3-23.
19. *Бараненко Б.И.* Методология теории и практики ОРД в современных условиях: проблемы и перспективы: монография / Б.И. Бараненко, Э.А Дидоренко/ Под ред. проф. Э.В. Виленской. – Луганск: РИО ЛАВД МВД Украины, 2004. – 264 с.
20. *Шинкаренко І.Р.* Гносеологічні проблеми визначення об'єкту теорії оперативно-розшукової діяльності / І.Р. Шинкаренко // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка. – Вип. 1. – 2009. – С. 168-196.
21. *Козаченко І. П.* Оперативно-розшукова діяльність як державно-правова форма боротьби зі злочинністю (поняття, суть, завдання та підстави): навчальний посібник / І.П. Козаченко. – К.: Українська академія внутрішніх справ, 1995. – 44с.
22. *Дементьев* // Совершенствование оперативно-розыскной деятельности в современных условиях. - Омск, 1986. - С. 3-13.
23. *Долженков О.Ф.* Теоретичні проблеми становлення політики протидії створенню інфраструктури злочинного світу засобами ОРД ОВС: дис. ... доктора юрид. наук: 21.07.04 / Долженков Олександр Федорович – Х., 2002. – 445 с.
24. *Ортинський В.Л.* Теоретичні основи, правові та організаційні проблеми протидії нелегальній економіці засобами оперативно-розшукової діяльності: Автореферат дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: 21.07.04 «Оперативно-розшукова діяльність»

/ В.Л. Ортинський – Х., 2004.– 36 с.

25. *Яценко В.А.* Філософсько-правові засади оперативно-розшукової діяльності [Текст]: автореф. дис.на здобуття наукового ступеня.. докт. юрид. наук: 12.00.12 - філософія права / А.А. Яценко. – К: НА СБ України, 2005. – 31 с.

Шинкаренко І.Р. Генезис формирования теории оперативно-розыскной деятельности. В статье рассмотрены пути и проблемы формирования современной теории оперативно-розыскной деятельности, осуществлен историко-логический анализ развития теоретического представления о месте теории оперативно-розыскной деятельности в системе юридических наук и определены проблемы и направления преодоления пробелов научного обеспечения практической деятельности оперативных подразделений относительно обеспечения национальной безопасности. Определенно, что особенно активно национальная научная школа разрабатывала проблемы науковедения в сфере оперативно-розыскной деятельности в последние 10 лет, что позволяет подвести некоторые итоги в реалиях развития оперативных подразделений правоохранительной системы Украины. Определено содержание объекта и предмета теории оперативно-розыскной деятельности на разных исторических этапах развития украинского общества. Доказано, что в условиях нынешнего времени объект теории оперативно-розыскной деятельности возможно разделить на несколько мегауровней. В то же время в работе определено, что отсутствие современной парадигмы теории и практики оперативно-розыскной деятельности и как следствие концепции и доктрины противодействия преступности.

Ключевые слова: *теория оперативно-розыскной деятельности, объект - предмет теории оперативно-розыскной деятельности, криминальная активность, частные теории, научные концепции системы оперативно-розыскной деятельности.*

Shynkarenko I.R. Genesis of the formation of the theory of operational-search activity. The article deals with the ways and problems of formation of the modern theory of operational and investigative activities carried out historical and logical analysis of the theoretical ideas about the place of the theory of operational and investigative activities in the system of laws and identifies problems and areas to overcome the gaps of scientific support for practical activities of operational units with respect to national security . Definitely, it is particularly active national research school developed the science of science issues in the field of operational and investigative activities in the last 10 years, which allows to draw some conclusions in the realities of operational units of law enforcement system of Ukraine. The content of the object and the subject of the theory of operational and investigative activities in the different historical stages of development of the Ukrainian society. It is proved that in the current time, the object of the theory of operational and investigative activity may be divided into a few mega-level. At the same time, in the certainty that the absence of the modern paradigm of the theory and practice of operational-investigative activity, and as a consequence of the concept and doctrine of combating crime.

Keywords: *theory of operational-search activity, an object is the article of theory of operatively-search activity, criminal activity, private theories, scientific conceptions of the system of operational-search activity.*

Надійшла до редакції 22.03.2016